

УДК 378.22:330:378.4(410)

## ОСОБЛИВОСТІ ЗМІСТУ ПІДГОТОВКИ АГРАРІЇВ В БРИТАНСЬКИХ ВНЗ

**А.В. Найдонова**

кандидат педагогічних наук, доцент  
кафедри англійської мови для технічних і агробіологічних спеціальностей,  
Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ  
e-mail: [polilanguage@meta.ua](mailto:polilanguage@meta.ua)

## ОСОБЕННОСТИ СОДЕРЖАНИЯ ПОДГОТОВКИ АГРАРИЕВ В БРИТАНСКИХ ВУЗАХ

**А.В. Найденкова**

кандидат педагогических наук, доцент  
кафедры английского языка для технических и агробиологических специальностей,  
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины, г. Киев

## PECULIARITIES OF THE CONTENT OF AGRARIAN SPECIALISTS' TRAINING IN BRITISH UNIVERSITIES

**A.V. Naydonova**

PhD (Pedagogy), Associate Professor,  
the Department of English for Technical and Agrobiological Specialities,  
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

Розглянуто важливість підготовки майбутніх аграріїв у британських ВНЗ. Виділено особливості змісту підготовки фахівців аграрного профілю у Великій Британії та зауважено позитивні аспекти, які варто імплементувати у вітчизняний освітній процес.

*Ключові слова:* аграрій; зміст підготовки; університет; магістр; бакалавр; семестр.

Рассмотрена важность подготовки будущих аграриев в британских вузах. Выделены особенности содержания подготовки специалистов аграрного профиля в Великобритании и отмечены положительные аспекты, которые следует имплементировать в отечественный образовательный процесс.

*Ключевые слова:* аграрий; содержание подготовки; университет; магистр бакалавр семестр.

Considered the importance of training future farmers in British universities. Peculiarities of the content of training specialists of agrarian profile in the UK are underlined and positive aspects are observed that should be implemented in national educational process.

*Keywords:* farmer; content of training; University; Master; Bachelor; semester.

Зміст навчання аграріїв в університетах Великої Британії зумовлений, з одного боку, глобалізаційними процесами світового ринку сільськогосподарської продукції, а з іншого – появою нових технологій у професійній освіті аграрного профілю. Водночас на його формування вплинули структурні зміни британських університетів.

Сільське господарство Великої Британії, що активно функціонує, як важлива складова економіки країни значною мірою сприяє досягненню концептуальних цілей економічного прогресу держави з урахуванням особливостей ведення традиційного селянського господарства, стимулюванням робочої сили, маркетингових систем, залученням інвестицій і вчасним реагуванням на практичне впровадження інноваційних кроків, зокрема в середовище вищої аграрної освіти та професійної підготовки економіста аграрного профілю [22]. На цьому наголошує, зокрема, І. І. Чучмій: “Розвиток аграрної освіти і науки є важливою ланкою в системі інноваційного розвитку агропромислового сектору економіки. Аграрна освіта є джерелом поповнення кадрів

сільськогосподарської галузі та забезпечує населення, зайняте в агропромисловому виробництві сучасними знаннями, необхідними для економічного розвитку сектору економіки будь-якої країни” [7, с. 82].

Економіка сільського господарства, що виникла у кінці XIX ст. та активно розвивалася протягом XX ст. як частина загальної економіки, включає в себе знання з різних прикладних наукових галузей, пов'язаних із загальною економікою (Додаток І). Вона залежить від ряду фінансових, політичних, соціальних, екологічних і навіть сезонних факторів і обмежень, які мають місце на місцевому, регіональному, національному, міжнародному рівнях.

У зв'язку із цим сучасний аграрій – так званий “галузевий” фахівець – повинен володіти ґрунтовною базою теоретичних знань як з економічної сфери, так і з аграрного сектора, усвідомлювати значення сільського господарства у світовому масштабі, вміти оперувати сучасними технологіями та економічними принципами сільськогосподарського виробництва, творчо впроваджувати у практику передові досягнення світового аграрного господарювання та бізнесової сфери, вміти орієнтуватися в соціально-економічних проблемах сучасного суспільства та знаходити адекватні шляхи їхнього вирішення, тобто забезпечувати ефективність своєї професійної діяльності шляхом використання прогресивних засобів і технологій, поєднуючи вивчення технічних аспектів сільського господарства з бізнесовими аспектами менеджменту, маркетингу, фінансів, макроекономіки, мікроекономіки [2]. Тому, як зазначає К. Н. Двояшкіна, “в аграрних навчальних закладах [Великої Британії. – А. В.] здійснюється професійна підготовка фахівців за такими напрямками: менеджмент в АПК, менеджмент персоналу, маркетинг в АПК, підприємництво (агробізнес), антикризове управління, аграрна педагогіка, бухгалтерський облік і аудит, інформаційно-консультаційна діяльність, охорона праці, екологічна безпека в АПК” [1, с. 8].

Майбутні аграрії в Великій Британії вивчають курси економічної теорії, економіки підприємства, економічну географію, дисципліни аграрного спрямування, пов'язані з проблемами розвитку світового сільського господарства, економічними процесами, які відбуваються в сільському господарстві Великої Британії, досліджують особливості розвитку аграрного виробництва та аграрних відносин в окремих країнах [4].

Програми професійної сільськогосподарської підготовки фокусуються на трьох основних компонентах: формальному навчанні в аудиторії, програмах кар'єрного зростання, розвитку лідерства. Ці компоненти забезпечуються реалізацією компетентнісно орієнтованих навчальних планів у контексті сільського господарства [13].

Слід врахувати, що на формування змісту освіти аграрного спрямування у Великій Британії вплинуло те, що “майже всі сільськогосподарські навчальні заклади Англії були приватними і не користувалися фінансовою підтримкою уряду. До 1900 р. нараховувалося 10 коледжів, які надавали фахову освіту, тільки 3 з них були цілком сільськогосподарськими, 7 – мали відповідні відділення. Лекції з сільського господарства читалися в усіх коледжах і деяких університетах” [6].

Крім того, наукова складова стала невід'ємним компонентом навчальних програм професійної підготовки фахівців аграрного профілю у Великій Британії тільки у 1913 р., після заснування в Оксфордському університеті Науково-дослідного інституту сільськогосподарської економіки (the Agricultural Economics Research Institute). Спочатку діяльність інституту охоплювала дослідження вартості сільськогосподарської продукції, згодом вивчалися питання цін, маркетингу, відновлення земель, робота фермерів, землеробство, політика у сфері сільського господарства, історія сільського господарства, а також різні соціальні питання та проблеми.

Науково-дослідна робота аграрного спрямування в інших університетах і коледжах подальшої освіти Великої Британії почала розвиватися шляхом заснування та функціонування протягом 1923–1926 рр. у їх структурах служб із сільськогосподарського консультування. Викладачі-економісти

водночас залишалися фахівцями дорадчих служб і здійснювали власні наукові дослідження з метою отримання інформації, необхідної для реалізації консультативної роботи (огляди функціонування ферм, госпрозрахункові та землеробські питання тощо). Отже, першоосновами сільськогосподарської економіки у Великій Британії як прикладної науки були загальна економіка та водночас нова університетська навчальна дисципліна, що активно розвивалася після Першої світової війни.

У 1946 р. в Англії та Уельсі була організована Національна консультативна служба як агентство Міністерства сільського господарства без формального зв'язку з провінційними університетами, тобто викладачі університетів не були включені до штату служби, оскільки вважалося, що їхня науково-дослідницька діяльність як аналітиків економічної ситуації буде ефективнішою в середовищі вищого навчального закладу.

Значимо, що наразі фінансова підтримка консультаційних служб і наукових досліджень із сільськогосподарської економіки здійснюється, в основному, Міністерством сільського господарства і рибництва Англії та Уельсу, а також Міністерством сільського господарства Шотландії. Ці державні установи безпосередньо виконують власні наукові дослідження, однак, більшість наукових розробок здійснюється у співпраці з університетами Великої Британії, які отримують міністерські субсидії (університети Лідса, Манчестера, Абериствіта, Редингу, Кембриджу тощо). Міністерство сільського господарства Шотландії також має подібні угоди із сільськогосподарськими коледжами в Абердині (північ Шотландії), Глазго (захід Шотландії) та Единбурзі (схід Шотландії).

Таким чином, співробітництво урядових і бізнесових структур Великої Британії з університетами та коледжами подальшої освіти є однією з важливих тенденцій державної політики у галузі вищої економічної та аграрної освіти, яка позначається на змісті освіти.

До списку провідних університетів і коледжів, які забезпечують професійну підготовку бакалаврів і магістрів за аграрно-економічними програмами, включені такі вищі навчальні заклади Великої Британії: Університет Абериствіта (Aberystwyth, Wales), Університет Харпера Адамса (Harper Adams University, New Port, Shropshire), Ньюкаслський університет (New Castle upon Tyne, Great Britain), Університет Ридинга (University of Reading, Berkshire), Королівський сільськогосподарський коледж (Royal Agricultural College, Scotland), Лондонський університет (University of London), Університет Західної Англії (University of the West of England, Bristol), Корнуолл коледж (Cornwall College, Great Britain), Абердинський університет (The University of Aberdeen, Scotland), Ельмвуд коледж (Elmwood College, Scotland), Королівський університет Белфаста (Queen's University Belfast, Belfast, Northern Ireland) тощо.

У Бристольському університеті активно функціонує Економічне товариство за підтримки Королівського економічного товариства, Шотландського економічного товариства, Лондонської школи економіки і політології та Університету Екзетера. Тут студенти, які вивчають аграрну економіку, можуть отримати консультації, інформаційну допомогу при підготовці до модулів, складання іспитів, написання дисертаційних досліджень тощо. У подальшому випускники можуть працювати на сільськогосподарських підприємствах, в урядових міністерствах, неурядових організаціях або ж займатися практичною фермерською діяльністю в країнах, що розвиваються, сприяючи покращенню стану їх економіки [9].

Зміст підготовки фахівців аграрного профілю у різних навчальних закладах формується з певними відмінностями, а його вивчення забезпечується наявністю відповідних кафедр, факультетів, фахівців. Так, кожна кафедра Бристольського університету забезпечена навчально-методичними матеріалами відповідно до змісту кожного курсу (модуля), функціонують також економічні блоги в мережі Інтернет, якими можуть користуватися студенти.

В університетах Абердина, Единбурга (Шотландія), Бристоля (Англія) функціонують аграрні факультети, де підготовка фахівців спрямована на аграрний сектор.

Принстонський університет забезпечує навчання студентів на факультеті аграрної освіти за спеціалізацією “Економіка сільського господарства” та присуджує ступінь бакалавра природничих наук.

У Бірмінгемському університеті функціонує факультет сільського господарства і продовольства, де здійснюється підготовка фахівців за спеціалізацією “Економіка сільського господарства”.

У структурі університету Белфаста, що входить до Russe Group, діє Школа біологічних наук, яка готує бакалаврів природничих наук із сільськогосподарських технологій.

Шотландський сільськогосподарський коледж як частина університету Глазго готує фахівців у галузі сільськогосподарських наук, сільського господарства, управління сільською місцевістю, сільського туризму, однак, завершальний ступінь присуджується університетом Глазго. Королівський сільськогосподарський університет випускає фахівців за програмами з бізнесу, менеджменту, сільського господарства, агропромислового виробництва, продовольчого постачання, міжнародного сільськогосподарського розвитку, управління підприємством, менеджменту нерухомості й сільськогосподарських земель.

Значимо, що різнорівнева підготовка фахівців в університетах Великої Британії для здобуття вищої освіти здійснюється за базовим ступенем і ступенями бакалавра та магістра. Базовий ступінь (FD, FdA або FdSc) – ступінь вищої професійної кваліфікації у галузі вищої освіти Англії, Уельсу і Північної Ірландії, що присуджується коледжами подальшої освіти та університетами [2]. Базовий ступінь (foundation degree), уведений в освітній обіг урядом Об’єднаного Королівства у вересні 2001 р., розроблений з метою забезпечення студентів базовими знаннями з певної дисципліни у поєднанні навчання і практичного досвіду роботи. Відповідні навчальні курси є дворічними на денному відділенні та тривають три-чотири роки на заочному відділенні. В основному ці курси розроблені для безробітних; для співробітників, які хочуть досягти успіху в своїй роботі; для тих, хто хоче повернутися на роботу або змінити свою кар’єру; та для людей, які хочуть здобути професійну кваліфікацію [12; 30].

Так, програми професійної підготовки “Управління сільськогосподарським бізнесом” рівня FdA (базового рівня) впроваджені в навчальний процес університету Західної Англії. У структурі цієї програми обов’язковими для вивчення модулями визначено такі: бізнес-структури, стратегії та фінанси, вирощування сільськогосподарських культур і пасовищ, управління фермерським господарством, механізація сільського господарства, управління кормами, сільськогосподарські тварини, менеджмент праці, сільськогосподарські закони, ґрунти, статистика, економіка сільських територій, управління лісовими землями [11].

Базовий ступінь (foundation degree) із сільського господарства в Університеті Аберіствіта присуджується Інститутом біологічних, екологічних і сільськогосподарських наук. Ця програма тривалістю 2-3 роки спрямована на забезпечення професійної підготовки або перепідготовки фахівців для успішної кар’єрної реалізації у сфері сільського господарства або в агробізнесовому середовищі. Студенти послідовно вивчають системи тваринництва, управління землями, сільськогосподарську техніку, планування й контроль за роботою фермерського господарства, землеробство, годівлю тварин, системи механізації тощо. Зміст цієї програми передбачає 9-місячне стажування студентів другого року навчання на фермах і аграрних підприємствах з метою застосування ними теоретичних знань та набуття цінного практичного досвіду з сільського господарства. За умови успішного завершення програми базового ступеня можна перейти відразу до вивчення дисциплін, які викладаються протягом третього року за відповідними бакалаврськими програмами на отримання диплома з відзнакою [10].

У структурі Корнуольського коледжу (Cornwall College, Great Britain) функціонує Duchy

College, де є дворічна програма базового рівня (FdS) “Сільське господарство”. Ця програма розроблена в співпраці з роботодавцями в галузі промисловості, однак, ступінь присуджується Плімутським університетом. Сільськогосподарський напрям програми передбачає вивчення ключових наукових і технологічних принципів та особливостей сільськогосподарського виробництва; політичних, економічних і соціальних факторів, які впливають на сутність та характер сучасних систем землеробства. Професійна підготовка за цією програмою здійснюється в тісній співпраці професорсько-викладацького складу коледжу з промисловцями, співробітниками Сільськогосподарської бізнес-школи, що функціонує в Датчі-коледжі, місцевими роботодавцями, консультантами аграрного профілю. Таким чином, в основу програми покладені науково-академічні принципи, хоч її зміст включає й практичну складову – безпосереднє вивчення студентами особливостей управління фермерським господарством [16, с. 16-17].

Особливістю програми “Сільське господарство” є опрацювання всіх дисциплін першого року як обов’язкових і відсутність модулів на вибір. Такі модулі другого року, як бізнес-планування, стратегічний розвиток, науково-дослідний проект, сучасні питання (обов’язкові модулі), аналіз і розвиток тваринницької ферми, ефективний менеджмент, рослинництво, технології та маркетинг (вибіркові модулі), наявні лише в цьому коледжі [16, с. 16-17].

Міждисциплінарні програми на здобуття базового ступеня (FdSc) за спеціальністю “Агробізнес” та “Сільськогосподарський менеджмент” діють також у коледжі Університету Харпера Адамса (Harper Adams University) та Байктон коледжу (Bicton College); “Міжнародне продовольство та агробізнес” в Королівському сільськогосподарському університеті (Royal Agricultural University). Обов’язкові модулі для вивчення охоплюють ділове підприємство, управління тваринництвом, сільськогосподарську науку, управління сільським підприємством, економіку, фінансовий менеджмент, управління навколишнім середовищем і землями тощо. Зазначимо, що такі багатопрофільні дво- та трирічні програми, що складаються з основних модулів (“core modules”) і модулів за вибором (“optional modules”), поєднують вивчення менеджменту й сільськогосподарських наук, що поглиблює теоретичні сільськогосподарські знання, забезпечує отримання ґрунтовних знань зі сфери бізнесу, озброює студентів практичними навичками успішного управління сільськогосподарськими підприємствами та пов’язаними з аграрною сферою господарствами в умовах мінливого та конкурентного ринку [27; 19].

Особливістю таких програм є тривале (до 36 тижнів) стажування на профільному підприємстві чи фермерському господарстві на другому році вивчення програми, а на третьому – виконання великого проекту, пов’язаного з поглибленим вивченням певного напрямку професійної підготовки. Після закінчення цих програм студенти можуть працювати на фермах.

Таким чином, оптимальне поєднання теорії та наукових, правових, економічних та екологічних принципів управління сільським бізнесом у перспективі слугуватиме слухачам основою для професійної зайнятості в сільському господарстві (керівництво фермерським господарством, управління аграрним бізнесом, робота у відповідних державних установах) або ж дасть змогу вступити на навчання за програмами з відзнакою.

Ступінь бакалавра – учений ступінь, термін навчання за яким залежить від розташування навчального закладу, напрямку академічно-наукової підготовки, рівня базової підготовки студентів тощо. Ступінь бакалавра присуджується після завершення три- або чотирирічних спеціалізованих програм у коледжах подальшої освіти або університетах. Однак, слід врахувати, що в одному університеті ступінь з економіки може відповідати ступеню бакалавра мистецтв (BA), в іншому – бакалавру наук (BSc). Наприклад, Лондонська школа економіки і політичних наук пропонує ступінь бакалавра наук майже з усіх спеціальностей, навіть безпосередньо пов’язаних із мистецтвом, водночас в університетах Оксбриджу присуджуються майже виключно ступені мистецтва [28].

В аграрних вищих навчальних закладах Великої Британії існує кілька варіантів ступеня бакалавра – першого ступеня вищої освіти, що присуджується вищими навчальними закладами країни: бакалавр мистецтв (Bachelor of Arts), бакалавр наук (Bachelor of Science), бакалавр інженерії (Bachelor of Engineering), бакалавр юридичних наук (Bachelor of Law).

Ступінь бакалавра природничих наук за три- та чотирирічними програмами “Сільське господарство з вивченням бізнесу” в Університеті Аберіствіта присуджується Інститутом біологічних, екологічних і сільськогосподарських наук. Ці програми забезпечують ґрунтовну підготовку як у галузі сільського господарства (Додаток Л), так і в бізнесі й торгівлі, дають студентам чітке розуміння функціонування сільськогосподарських систем і принципів практики ведення бізнесу [10].

Обов’язкові модулі, які вивчаються протягом першого-другого та четвертого років, охоплюють ресурси ведення бізнесу, ключові фактори впливу на управління і функціонування тваринництва, маркетингові стратегії, менеджмент, бухгалтерський облік, розширені функції управління фермою, планування ведення фермерського господарства. Третій рік вивчення цієї програми – стажування у галузі сільського господарства та агробізнесу, поїздки на ферми та аграрні підприємства. Передбачається обов’язкове написання студентами дисертації – глибоке наукове дослідження під керівництвом викладача, що здійснюється на основі отриманих результатів від проведених лабораторних експериментів, польових робіт із застосуванням комп’ютерного моделювання [10].

Диплом бакалавра з відзнакою BA (Hons) – навчально-науковий ступінь, який можна здобути після опрацювання однорічних (повного курсу навчання з відривом від виробництва) і дворічних (скороченої форми навчання з відривом від виробництва) дослідницьких програм. Це так званий “проміжний” ступінь, який присуджується після завершення ступеня бакалавра до початку навчання в магістратурі. Ступінь бакалавра наук з відзнакою присуджується особі, яка успішно завершила переддипломний навчальний курс (бакалаврат) у галузі наук (у тому числі соціальних) і в галузі освіти. Відмінність між звичайним ступенем бакалавра наук і бакалавра наук з відзнакою (який є вищим за статусом і більш стандартним) полягає у тривалості навчальних програм (три і чотири роки відповідно). Крім того, студент, який завершує курс навчання в бакалавраті на здобуття ступеня бакалавра наук з відзнакою, зобов’язаний написати дисертаційне дослідження, що не скрізь вимагається в разі здобуття звичайного ступеня бакалавра наук [30]. Дуже часто програми на здобуття цих ступенів або зовсім ідентичні, або ж відрізняються наявністю мовних, математичних модулів і модулів статистики.

Назви подвійних бакалаврських програм тривалістю 3-4 роки “Сільське господарство з управлінням фермерським господарством” для здобуття ступеня бакалавра природничих наук ідентичні в університетах Харпера Адамса та Нью-Касла. Студенти Університету Харпера Адамса, які вивчають сільське господарство за різними програмами, у першій рік опановують однакові дисципліни, згодом вивчають модулі, пов’язані з управлінням фермерськими господарствами і землями. Крім того, зміст таких програм передбачає тиждень виїздів студентів на поля, у фермерські господарства, у бізнесові структури, на підприємства та в організації [26; 27].

Рік стажування, як і в інших бакалаврських програмах, проходить зазвичай у великих інтегрованих підприємствах, консалтингових компаніях, на фермерських господарствах. Ця програма забезпечує в перспективі працевлаштування консультантами, бізнес-менеджерами в галузі управління фермерськими господарствами. Таким чином, спеціалізація базових програм і програм бакалаврату в університетах Харпера Адамса та Нью-Касла полягає головним чином в агробізнесі та менеджменті сільськогосподарських підприємств [26; 27].

Особливістю змісту звичайних і подвійних бакалаврських програм аграрно-економічного

спрямування можна вважати те, що окремі дисципліни (модулі) є обов'язковими для вивчення в кількох університетах або коледжах подальшої освіти. Такими є, зокрема, дисципліни "Академічний розвиток", "Сільськогосподарський маркетинг", "Сільські території та довкілля", "Навколишнє середовище та земельні ресурси", "Розвиток сільськогосподарського бізнесу", "Управління фінансами ферми та економіка", "Управління фінансами", "Вступ до сільськогосподарських і продовольчих систем", "Продовольча продукція", "Світова сільськогосподарська продукція", "Навколишнє середовище і фермерське господарство", "Трави, корми та екологічні науки", "Механізація сільського господарства", "Орні сільськогосподарські культури", "Вступ до систем тваринництва", "Рослинництво і пасовища", "Рослинництво і системи стійкого землеробства", "Шкідники сільськогосподарських культур", "Тваринництво", "Здоров'я тварин", "Фізіологія домашніх тварин", які є обов'язковими модулями у програмах "Сільське господарство та управління фермерським господарством", "Сільське господарство та маркетинг" і "Менеджмент сільськогосподарського бізнесу" (університети Харпера Адамса, Нью-Касла, Ридинга). Таким чином, у цих програмах простежується інтегративний напрям вивчення менеджменту, промисловості та сільськогосподарської науки, ділових принципів управління, їх застосування в середовищі сільського господарства й інших бізнесових напрямів [26; 27].

Програма "Сільське господарство і продовольство" рівня бакалаврату для здобуття ступеня бакалавра природничих наук з відзнакою в Корнуольському коледжі реалізується в межах агропродовольчого бізнесу. Особливостями організації бакалаврської підготовки за цією програмою визначаємо співпрацю викладачів коледжу з агропродовольчими підприємствами в процесі розробки навчальних курсів, наявність бізнес-кейсового навчання, що здійснюється в безпосередній взаємодії передових підприємців, бізнесменів, провідних топ-менеджерів і студентів, вивченні їхнього практичного досвіду та особливостей роботи, а також обов'язкове стажування студентів протягом третього року навчання у відповідних організаціях і підприємствах агропродовольчої галузі [29].

Відповідно, обов'язкові та вибіркові модулі цієї програми відображають її специфіку та зміст: економіка сільськогосподарської продукції та політика, продовольство та землеробство, тваринництво, переробка та якість сільськогосподарської продукції, рослинництво і ґрунтознавство, управління підприємством, мікроорганізми харчового ланцюга, бізнес-планування, прикладне товарознавство харчових продуктів, розвиток особистісних і професійних навичок. Кожен рік опанування цієї програми передбачає 6 модулів по 20 кредитів кожен (360 кредитів за 3 роки), причому модулі третього року є обов'язковими для вивчення (планування особистісного розвитку, стійкі агропродовольчі системи, сучасні проблеми харчування і сільське господарство, дисертаційний проект, стратегічний менеджмент).

Магістратура – другий етап (проміжний між бакалавратом і аспірантурою) вищої освіти у Великій Британії, що дає студентам змогу поглиблювати знання з напрямку, обраного в бакалавраті, або ж використати магістратуру для переходу на іншу спеціалізацію, набуваючи нових знань, умінь і навичок. Усі магістерські програми університетів Великої Британії поділяються на дві групи:

1) академічні, за якими готують магістрів мистецтв (MA), наук (MSc), бізнес-адміністрування (MBA). Зазвичай такі програми тривають рік, включають кілька академічних модулів для опрацювання, певний обсяг самостійної роботи дослідницького спрямування і письмових завдань, практичні міжгрупові заняття, а також написання дисертації у відповідній науковій галузі;

2) науково-дослідницькі програми (MRes – магістр у галузі дослідницької діяльності, MPhil – магістр філософії), де основна увага спрямована на проведення студентами самостійних досліджень, написання дисертації під керівництвом куратора, від якості та результативності якої залежить кінцева оцінка за курс магістратури.

Таким чином, ступінь магістра присуджується після здобуття ступеня бакалавра на основі опрацювання програм двох видів: програм, орієнтованих на дослідницьку діяльність (research programs), і навчальних програм (taught programs), розроблених із метою підвищення професійного рівня за певною спеціалізацією [5]. Навчальні магістерські програми тривають, як правило, один-два роки, інколи – півтора року, передбачають комбінування лекційних і семінарських занять, складання іспитів і виконання дисертаційного дослідження. Магістерський ступінь дослідницького спрямування – магістр філософії (MPhil) – передбачає один-два роки науково-дослідницької діяльності майбутнього магістра під наглядом наукового керівника (супервайзера), за результатами якої і присуджується цей ступінь [14].

Так, в Університеті Лондона (University of London) забезпечується професійна підготовка магістрантів природничих наук (MSc) за такими міжнародними програмами: “Сільськогосподарська економіка”, “Управління розвитком сільських районів” [23]. Зазначимо, що однакові модулі окремих магістерських програм можуть бути водночас і обов’язковими, і вибірковими. Наприклад, модуль “Економіка та інститути розвитку або економічні принципи” є обов’язковим для вивчення за цими двома програмами, тоді як модуль “Торгівля сільськогосподарською продукцією і політика” є обов’язковим для вивчення за першою програмою та елективним – за другою; модуль “Продовольча безпека та соціальний захист” – обов’язковий для студентів, які опановують програму “Сільськогосподарська економіка” та елективний – для тих, хто вивчає програму “Управління розвитком сільських районів”; модуль “Розвиток сільських районів” є обов’язковим згідно з програмою “Управління розвитком сільських районів” і водночас елективним у програмі “Сільськогосподарська економіка” [18].

Кінцеві результати за цими програмами також різняться: після опанування першої із зазначених програм випускники можуть працювати економістами природоохоронної сфери в урядових міністерствах, пов’язаних з аналізом сільськогосподарської політики, у державних і приватних компаніях агропромислового напрямку, у міжнародних неурядових організаціях, зайнятих дослідженням питань аграрного сектора, викладачами у вищих навчальних закладах. За другою програмою фахівці можуть реалізувати свій професійний потенціал у практичному середовищі сільського господарства – безпосередньо виконувати функції агрономів, інженерів, ветеринарів, економістів, соціологів, медичних працівників, менеджерів, а також працювати на невеликих фермах, у неурядових організаціях, які вивчають зміни в розвитку сільських територій, в урядових міністерствах та інших державних організаціях, що займаються питаннями сільського сектора, можуть брати участь у дослідницьких проектах, пов’язаних з охороною здоров’я, харчуванням, сільськими територіями тощо [18].

Зміст навчальних курсів Школи економіки в університеті Кента забезпечує ґрунтовну підготовку з базових економічних дисциплін, спеціалізацію в таких сферах, як фінанси, економетрика, сільське господарство та набуття поглиблених навичок, необхідних для практичної діяльності професійного економіста. Магістерські програми (PhD) тривалістю 3–4 роки (“Агроекономіка природокористування”, “Агроекологічна економіка і політика”) наявні лише в цьому університеті, розроблені для студентів, які успішно опанували програми з економіки попереднього рівня. Характерною особливістю цих програм є зосередження на поглибленому вивченні економіки, опанування принципів ведення агроекологічної економіки, спеціалізація з таких дисциплін, як фінанси, торгівля, економетрика, сільське господарство та навколишнє середовище, а також поглиблення навичок, необхідних для професійної реалізації економіста вищої ланки [15, с. 89-91].

В університеті Редінга (School of Agriculture, Policy and Development) вивчення аграрного напрямку на рівні магістратури (MSc) здійснюється за такими програмами: “Економіка



сільськогосподарського розвитку”, “Економіка сільського господарства” (наявні також у Лондонському університеті), “Дослідження сільськогосподарської економіки та продовольчої економіки”, “Продовольча економіка і маркетинг” [8; 9].

Так, навчальний курс “Економіка сільськогосподарського розвитку” доступний для студентів денної (тривалість підготовки – 12 місяців) та заочної (тривалість підготовки – 24 місяці) форм навчання, які закінчили з відзнакою курс бакалаврату в галузі економіки, економіки сільського господарства чи з іншої дисципліни та мають ґрунтовні знання економічних принципів і кількісних методів. Ті особи, які не озброєні базовими економічними знаннями, можуть прослухати підготовчий курс у вересні до початку вивчення магістерського курсу. У змісті програми простежується орієнтація студентів на цілеспрямовану професійну підготовку в галузі прикладної економіки, формування навичок аналітичного, емпіричного та практичного економічного аналізу ключових перетворень у сільському господарстві Великої Британії, переосмислення ролі аграрного сектора в економічних трансформаціях держави, визначення загальних теоретичних перспектив розвитку аграрної сфери та їх практична імплементація в країнах з середнім і низьким рівнями доходів. Основний зміст цього курсу передбачає набуття студентами-магістрантами знань, умінь та аналітичних навичок, необхідних для інтегративного вирішення глобальних екологічних проблем, дослідження ринків і доступу до них, практичної діяльності як економістів сфери сільськогосподарського розвитку та агробізнесу, аналітиків у неурядових організаціях, участі в розробленні стратегій економічного розвитку в урядових і міністерських департаментах [20].

Модульна структура цього курсу дає студентам змогу, крім вивчення обов’язкових (“кореневих”) дисциплін, вибирати також ті дисципліни, які відповідають їхнім потребам та інтересам у ході оволодіння ключовими професійними знаннями та навичками. Згідно з програмою, студенти повинні отримати 80 кредитів за вивчення таких обов’язкових модулів: теорія виробництва і споживання, економетрика, аналіз ринку і торгівлі, аналіз економічної політики, оцінка проектів розвитку сільського та фермарського господарства, дослідження якісних показників, науково-дослідницькі навички самостійного навчання. Після цього вивчається ряд модулів із трьох запропонованих напрямів: економіка навколишнього середовища та природних ресурсів, міжнародні перспективи подолання бідності та продовольча безпека. Після опанування базових і елективних модулів студенти готують письмову наукову роботу з актуальної теми, причому її вибір має бути узгоджений із керівником курсу [20].

Однорічна магістерська програма “Економіка сільського господарства” розроблена для студентів Університету Ридинга, які навчаються на факультеті медико-біологічних наук. Мета цієї програми – формування аналітичних навичок сучасних економістів-практиків сільського господарства, розвиток навичок усної та письмової комунікації, обробки інформації, вивчення актуальних проблем із використанням передових інформаційних технологій. Згідно з цією програмою, навчальний процес організований у модулях, які зазвичай включають поєднання лекцій і семінарських занять. Зміст і матеріал деяких лекційних модулів поглиблюються на семінарах або на заняттях у комп’ютерних лабораторіях. Оцінювання вивчених модулів являє собою поєднання результатів за виконані курсові роботи (проекти) та/або офіційної перевірки. Іспити, передбачені навчальним планом, відбуваються зазвичай на початку літнього семестру. Таким чином, щоб отримати диплом про здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня “магістр природничих наук”, студенти повинні мати загальний бал 50 і більше, у тому числі 50 – за виконане письмове наукове дослідження. Крім зазначеного, загальний обсяг модулів на вибір, якщо за їхнє вивчення набирається менше ніж 40 кредитів, не повинен перевищувати 30 кредитів [21].

Аналіз програми засвідчив, що обсяг кредитів, виділених на опрацювання обов’язкових навчальних модулів, становить 140 одиниць. До списку таких модулів внесено вивчення аналізу

ринку й торгівлі, аналіз економічної політики, теорію виробництва і споживання, економіку міжнародних продовольчих ринків, економіку ресурсів і збереження довкілля, економетрику, науково-дослідницькі навички самостійного навчання та написання дисертаційного дослідження. Отже, обов'язкові модулі цієї програми в перспективі озброюють майбутніх практиків аграрної сфери “професійним набором інструментів”, а елективні модулі цієї інструментарій розширюють залежно від інтересів окремого студента.

Модулі на вибір охоплюють такі напрями, як сільське господарство в тропіках, поглиблений маркетинг, дослідження якісних показників, методи маркетингових досліджень, поведінка споживачів і маркетинг продовольчого ринку, реклама й брендинг, споживча політика, сільськогосподарське планування та управління в країнах, що розвиваються, дослідження кількісних показників, оцінка проектів розвитку сільського та селянського господарства, макроекономіка країн, що розвиваються, продовольча безпека й розвиток, економіка та управління харчовим ланцюгом, диверсифікація економіки сільських районів. Для студентів-іноземців передбачений додатковий модуль “Особистий і професійний розвиток”, який не потребує отримання кредитів за його опанування [21].

Магістерська навчальна програма “Дослідження сільськогосподарської економіки та економіки харчування” тривалістю один рік розроблена для студентів денного відділення Школи сільського господарства Університету Ридинга. Зміст цієї програми визначає її мету – підготовка магістрантів до навчання в докторантурі зі спеціальностей “Сільське господарство”, “Продовольча економіка і маркетинг” [17]. Програма поєднує академічну підготовку з прикладної економіки та менеджменту (у тому числі формування навичок кількісних і якісних методів дослідження) з можливістю її практичного застосування в середовищі сучасної ферми, у процесі дослідження аграрних проблем у контексті розвинутих країн і країн, які розвиваються.

До списку обов'язкових модулів входять такі: методи маркетингових досліджень, методи дослідження якісних показників, методи дослідження кількісних показників, теорія виробництва і споживання, економетрика (у Лондонському університеті прикладна економетрика – елективна дисципліна у структурі відповідної магістерської програми “Сільськогосподарська економіка”), науково-дослідницькі навички самостійного навчання, написання наукової роботи (дисертації). Крім опрацювання обов'язкових модулів, студенти можуть вибрати модулі із затвердженого списку опцій: аналіз економічної політики, аналіз ринку і торгівлі, поглиблений маркетинг (у Лондонському університеті – маркетинг малого агробізнесу), економіка міжнародних продовольчих ринків, економіка навколишнього середовища та природних ресурсів (у Лондонському університеті – економіка природних ресурсів), теорія виробництва і споживання, продовольча безпека і розвиток (у Лондонському університеті – продовольча безпека і соціальний захист) [17; 21].

Магістерська підготовка фахівців сільського господарства, включаючи програми на здобуття ступеня магістра природничих наук, здійснюється в Королівському сільськогосподарському університеті за такими однорічними програмами: “Управління сільськогосподарським землеволодінням”, “Стійке сільське господарство та продовольча безпека”, “Міжнародний розвиток сільських районів”. Аналіз змісту цих програм дав змогу визначити, що вони розроблені з метою забезпечення магістрантів відповідними теоретичними знаннями та навичками, необхідними для професійної кар'єри у галузі менеджменту сільських територій, можливості членства в Центральній асоціації аграрних оцінювачів, кар'єри в аграрному виробництві, політиці та сталому розвитку сільського господарства Великої Британії, особливо в безпечному отриманні та споживанні продовольчих ресурсів, а також для тих, хто вже працює на сільських територіях і бажає досягти подальших кар'єрних перспектив у цій галузі чи змінити напрям професійної діяльності [24; 25].

Зазначені програми структуровано за модульним принципом з інтеграцією обов'язкових і

елективних модулів та самостійного дисертаційного дослідження. Особливістю першої з перерахованих вище програм є наявність у її структурі восьми обов'язкових модулів із курсу землевпорядкування. Зміст другої програми містить п'ять обов'язкових модулів сільськогосподарського та продовольчого спрямування, три додаткових модулі й один модуль на вибір із магістерської програми "Міжнародний розвиток сільських районів". Зміст останньої з вищезазначених програм передбачає опанування магістрантами п'яти обов'язкових модулів економіко-аграрного спрямування і трьох додаткових модулів протягом перших восьми місяців навчання, а після їхнього закінчення – складання іспиту [25].

Таким чином, фактологічний масив наукової літератури, зміст проаналізованих нами документів і програм аграрного спрямування вищих навчальних закладів Великої Британії дає змогу констатувати, що сільськогосподарська освіта цієї країни охоплює вивчення як прикладних наук (біології, хімії, фізики), так і принципів управління бізнесом, і спрямовується на забезпечення оволодіння студентами теоретичними знаннями й набуття ними навичок із цих дисциплін, необхідних для практичного впровадження в аграрно-економічне середовище держави.

Наголосимо, що використання наукових і бізнесових принципів у процесі вирішення стратегічних проблем аграрного сектора має концептуальну значущість для розвитку держави й суспільства, особливо в економічному секторі та соціальній сфері. Тому економічний простір Великої Британії передбачає інтегративну спрямованість функціонування агропромислового комплексу та вищої освіти з метою вирішення стратегічних проблем, у тому числі формування висококваліфікованого кадрового забезпечення, здатного до постійного самовдосконалення та професійного зростання.

### Список використаних джерел

1. Двояшкіна К. Н. Подготовка специалистов для сельского хозяйства в английском колледже : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / К. Н. Двояшкіна ; Ин-т средн. проф. образования РАО. – Казань, 2003. – 18 с.
2. Найдюнова А. В. Особливості змісту навчання економістів аграрного профілю ОКР "Бакалавр" у вищій школі Великої Британії / А. В. Найдюнова // Теорія та методика професійної освіти : наук. читання ім. проф. Віктора Сидоренка : зб. доп. та тез доп. : матеріали V міжнар. наук. конф., 26–27 лют. 2014 р. – Київ, 2014. – С. 139-140.
3. Найдюнова А. В. Особливості системи підготовки фахівців аграрного профілю у Великобританії / А. В. Найдюнова // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія: Педагогіка і психологія / РВНЗ "Крим. гуманіт. ун-т". – Ялта, 2012. – Вип. 37. – Ч. 2. – С. 285-290.
4. Силайчев П. И. Современные проблемы структуры высшего аграрного образования / П. А. Силайчев // Вестник ФГОУ ВПО Моск. гос. агроинженер. ун-та им. В. П. Горячкина. Серия: Теория и методика профессионального образования. – Москва, 2011. – Вып. 3(48). – С. 71-75.
5. Система образования Великобритании [Электронный ресурс]: [список всех учебных заведений]. – Режим доступу: <http://www.global-class.org>. – Заглавие с экрана.
6. Туркот Т. І. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. [Електронний ресурс] / Т. І. Туркот. – Київ : Кондор, 2011. – 628 с. – (Міні-модуль 1.2. Соціально-історичний нарис розвитку вищої професійної школи: порівняльний аналіз зарубіжного і вітчизняного досвіду). – Режим доступу: <http://westudents.com.ua/glavy/50448-mn-modul-12-sotsialno-storichniy-naris-rozvitku-vischo-profesynno-shkoli-porvnyalniy-analz-zarubjnogo-vtchiznyanogo-dosvdu.html>. – Назва з екрана.
7. Чучмій І. І. Підготовка фахівців аграрного профілю в системі вищої освіти: зарубіжний досвід / І. І. Чучмій // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. пр. – Київ ; Вінниця, 2012. – Вип. 30. – С. 82-85.
8. Agricultural Economics Online. Agricultural Economics Journals [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ask.com/>. – Назва з екрана.
9. Agricultural economics. Prof. Wyn Morgan. University of Nottingham [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://studyingeconomics.ac.uk/module-options/agricultural-economics/>. – Назва з екрана.
10. BSc Agriculture with Business Studies Degree – (4D11). Aberystwyth University. – 2012. – 6 р.
11. FdA Agricultural Business Management [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://courses.uwe.ac.uk/DNL2\(A\)/2014](http://courses.uwe.ac.uk/DNL2(A)/2014). – Назва з екрана.
12. Full-time applicants [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cafre.cac.uk/study-at-cafre/apply>. – Назва з екрана.
13. Gale Encyclopedia of Education: Agricultural Education [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www.answers.com](http://www.answers.com). – <http://www.answers.com/topic/agricultural-education>. – Назва з екрана.
14. Global Class. Великобританія. Обучення за рубежом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.global-class.org>. – Назва з екрана.
15. Graduate Prospectus – 2013. University of Kent. – 2013. – 246 p.
16. Grow with us. University Study / The Cornwall college group. – 2013. – 98 p.

17. International Development and Applied Economics Programmes – 2013. Graduate Institute of International Development and Applied Economics (GIIDAE). University of Reading. – 2013. – P. 17-18.
18. International Programmes. Centre for Development, Environment and Policy. Agricultural Economics (MSc, PG Dip and PG Cert). University of London. – 2013. – 32 p.
19. Ird guide October 2013. Royal Agricultural University. Cirencester. – 2013. – 66 p.
20. MSc Agricultural Development Economics 2013-2014. University of Reading. Graduate Institute of International Development and Applied Economics (GIIDAE). – 2013. – 6 p.
21. MSc in Agricultural Economics 2013–2014. – University of Reading. Life Sciences Faculty. – 2013. – 5 p.
22. Naidenova A. V. The system of training of agricultural specialists in the UK educational institutions / A. V. Naidenova // Edukacija-Tehnika-Informatyka. Rocznik naukowy. – Rzeszow, 2013. – Nr. 4. – P. 326-330.
23. Postgraduate Programme. Distance Learning. International Programmes. – University of London. – 2014. – 17 p.
24. Postgraduate Prospectus 2013 – 2014. Royal Agricultural University. Cirencester, 2013. – 60 p.
25. Programme specification. MSc International Rural Development. Royal Agricultural University. – Cirencester, 2013. – 18 p.
26. Undergraduate Prospectus 2013. Agriculture with Farm Business Management BSc Honours UCAS code D402. Newcastle University. England, 2013. – 6 p.
27. Undergraduate Prospectus 2014. Harper Adams University, Newport. Shropshire. England, 2014. – 224 p.
28. Undergraduate Prospectus for entry in 2012. The London School of Economics and Political Sciences. – London : Academic Registrar's Division, 2012. – 206 p.
29. Undergraduate Prospectus. BSc (Hons) Agriculture and Food. Cornwall College. – 2013. – 201 p.
30. Your guide to university Truro and Penwith College. Cornwall. England. – 2012. – 110 p.
31. Agricultural Business Management. FdA. University of the West of England [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://courses.uwe.ac.uk/DNL2\(A\)/2014#about](http://courses.uwe.ac.uk/DNL2(A)/2014#about). – Назва з екрана.

### References

1. Dvoyashky`na K. N. Podgotovka specy`aly`stov dlya sel`skogo khozyajstva v angly`jskom kolledzhe : avtoref. dy`s. ... kand. ped. nauk : 13.00.01 / K. N. Dvoyashky`na ; Y`n-t sredn. prof. obrazovany`ya RAO. – Kazan`, 2003. – 18 s.
2. Najd`onova A. V. Osobly`vosti zmistu navchannya ekonomistiv agrarnogo profilu OKR "Bakalavr" u vy`shnij shkoli Vely`koyi Bry`taniyi / A. V. Najd`onova // Teoriya ta metody`ka profesijnoyi osvity` : nauk. chy`tannya im. prof. Viktora Sy`dorenka : zb. dop. ta tez dop. : materialy` V mizhnar. nauk. konf., 26–27 lyut. 2014 r. – Ky`yiv, 2014. – S. 139-140.
3. Najd`onova A. V. Osobly`vosti sy`stemy` pidgotovky` faxivciv agrarnogo profilu u Vely`koby`taniyi / A. V. Najd`onova // Problemy` suchasnoyi pedagogichnoyi osvity`. Seriya: Pedagogika i psy`xologiya / RVNZ "Kry`m. gumanit. un-t". – Yalta, 2012. – Vy`p. 37. – Ch. 2. – S. 285-290.
4. Sy`lajchev P. Y`. Sovremennyye problemy` struktury vysshogo agrarnogo obrazovany`ya / P. A. Sy`lajchev // Vestny`k FGOU VPO Mosk. gos. agroyn`zhener. un-ta y`m. V. P. Goryachky`na. Sery`ya: Teory`ya y` metody`ka professy`onal`nogo obrazovany`ya. – Moskva, 2011. – Vyp. 3(48). – S. 71-75.
5. Sy`stema obrazovany`ya Vely`koby`tany`y` [Elektronnyj resurs] : [spy`sok vsekh uchebnykh zavedeny`j]. – Rezhym dostupu: <http://www.global-class.org>. – Zaglavy`e s ekrana.
6. Turkot T. I. Pedagogika vy`shhoyi shkoly` : navch. posib. [Elektronnyj resurs] / T. I. Turkot. – Ky`yiv : Kondor, 2011. – 628 s. – (Mini-modul` 1.2. Social`no-istory`chny`j nary`s rozvy`tku vy`shhoyi profesijno shkoly` : porivnyal`ny`j analiz zarubizhnogo i vitchy`znyanogo dosvidu). – Rezhym dostupu: <http://westudents.com.ua/glavy/50448-mn-modul-12-sotsalno-istorichny-naris-rozvitku-vischo-profesyno-shkoli-porivnyalniy-analz-zarubjnogo-vtchiznyanogo-dosvidu.html>. – Nazva z ekrana.
7. Chuchmij I. I. Pidgotovka faxivciv agrarnogo profilu v sy`stemi vy`shhoyi osvity` : zarubizhny`j dosvid / I. I. Chuchmij // Suchasni informacijni tehnologiyi ta innovacijni metody`ky` navchannya v pidgotovci faxivciv: metodologiya, teoriya, dosvid, problemy` : zb. nauk. pr. – Ky`yiv ; Vinny`cya, 2012. – Vy`p. 30. – S. 82-85.
8. Agricultural Economics Online. Agricultural Economics Journals [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ask.com/>. – Nazva z ekrana.
9. Agricultural economics. Prof. Wyn Morgan. University of Nottingham [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://studyingeconomics.ac.uk/~module-options/~agricultural-economics/>. – Nazva z ekrana.
10. BSc Agriculture with Business Studies Degree – (4D11). Aberystwyth University. – 2012. – 6 p.
11. FdA Agricultural Business Management [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: [http://courses.uwe.ac.uk/DNL2\(A\)/2014](http://courses.uwe.ac.uk/DNL2(A)/2014). – Nazva z ekrana.
12. Full-time applicants [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.cafre.cac.uk/study-at-cafre/apply>. – Nazva z ekrana.
13. Gale Encyclopedia of Education: Agricultural Education [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: [www.answers.com](http://www.answers.com). – <http://www.answers.com/~topic/~agricultural-education>. – Nazva z ekrana.
14. Global Class. Vely`koby`tany`ya. Obuchen`ya za rubezhom [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.global-class.org>. – Nazva z ekrana.
15. Graduate Prospectus – 2013. University of Kent. – 2013. – 246 p.
16. Grow with us. University Study / The Cornwall college group. – 2013. – 98 p.
17. International Development and Applied Economics Programmes – 2013. Graduate Institute of International Development and Applied Economics (GIIDAE). University of Reading. – 2013. – P. 17-18.
18. International Programmes. Centre for Development, Environment and Policy. Agricultural Economics (MSc, PG Dip and PG Cert). University of London. – 2013. – 32 p.
19. Ird guide October 2013. Royal Agricultural University. Cirencester. – 2013. – 66 p.
20. MSc Agricultural Development Economics 2013-2014. University of Reading. Graduate Institute of International Development and Applied Economics (GIIDAE). – 2013. – 6 p.
21. MSc in Agricultural Economics 2013–2014. – University of Reading. Life Sciences Faculty. – 2013. – 5 p.

22. Naidenova A. V. The system of training of agricultural specialists in the UK educational institutions / A. V. Naidenova // Edukacja-Technika-Informatyka. Rocznik naukowy. – Rzeszow, 2013. – Nr. 4. – P. 326-330.
23. Postgraduate Programme. Distance Learning. International Programmes. – University of London. – 2014. – 17 p.
24. Postgraduate Prospectus 2013 – 2014. Royal Agricultural University. Cirencester, 2013. – 60 p.
25. Programme specification. MSc International Rural Development. Royal Agricultural University. – Cirencester, 2013. – 18 p.
26. Undergraduate Prospectus 2013. Agriculture with Farm Business Management BSc Honours UCAS code D402. Newcastle University. England, 2013. – 6 p.
27. Undergraduate Prospectus 2014. Harper Adams University, Newport. Shropshire. England, 2014. – 224 p.
28. Undergraduate Prospectus for entry in 2012. The London School of Economics and Political Sciences. – London : Academic Registrar's Division, 2012. – 206 p.
29. Undergraduate Prospectus. BSc (Hons) Agriculture and Food. Cornwall College. – 2013. – 201 p.
30. Your guide to university Truro and Penwith College. Cornwall. England. – 2012. – 110 p.
31. Agricultural Business Management. FdA. University of the West of England [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: [http://courses.uwe.ac.uk/DNL2\(A\)/2014#about](http://courses.uwe.ac.uk/DNL2(A)/2014#about). – Nazva z ekrana.